

The article deals with the contents and the special features of the Social and Cultural aspects and the mechanisms of the influence of human choice in the sphere of globalized society of consumption.

Key words: freedom, choice, Social and Cultural space, emergence, noosphere, society of consumption.

УДК 304. 4

О. В. Волянська, кандидат соціологічних наук, доцент

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Терміни «права людини» і «демократія» внаслідок своєї методологічної невизначеності є дуже зручними для маніпулювання суспільною думкою. У статті обумовлено доцільність використання інтегрального підходу П. Сорокіна як методологічної основи для соціологічного оцінювання рівня дотримання прав людини. Наведено дані всеукраїнського дослідження, що ілюструють ієрархію суб'єктивних оцінок значущості прав людини і відповідно підтверджують тезу П. Сорокіна, згідно з якою рівень дотримання прав людини є індикатором рівня демократичності суспільства.

Ключові слова: права людини, демократія, індекс рівня дотримання прав людини

Права людини у загальному вигляді окреслюють свободи окремо взятої особистості відносно держави, позначаючи кордони, які остання може порушувати тільки в надзвичайних випадках [1, с. 68]. Сьогодні в науці і публіцистиці є різні підходи до оцінювання демократії та дотримання прав людини. Ці терміни внаслідок своєї методологічної невизначеності є дуже зручними для маніпулювання суспільною свідомістю. Предмети полеміки навколо прав людини є різними залежно головним чином від економічного розвитку держави. Для одних проблема прав людини може бути пов'язана з надто широким тлумаченням свободи однієї особистості, що водночас може обмежувати свободу іншої особистості; для інших — права, задекларовані в Конституції, є настільки ж далекою від життя абстракцією, як і безкоштовна медицина.

Так, у сучасній Німеччині висока судова інстанція може довго розв'язувати проблему: чи є справедливою вимога батьків звільнити їхню дочку від занять фізкультурою, оскільки Біблія (чи Коран) забороняють їй носити чоловічий одяг або знімати паранджу, або наскільки справедливою є шкільна програма з біології, що розкриває лише еволюційне походження живої природи усупереч бажанню батьків, які є прибічниками Старого Завіту? Можливо, це дріб'язки, але якщо йдеться про права людини, то вони або неухильно, у суровій відповідності з Законом, дотримуються, або ігноруються [1, с. 70].

Хоча українські суди не займаються розв'язанням подібних колізій і не перевантажені скаргами громадян, які вимагають свого права на гідний рівень життя, полеміка навколо прав людини в Україні характеризується саме як «ігри в громадянське суспільство». Наприклад, якщо оцінювати нашу Конституцію, то ми, безсумнівно, найдемократичніша з країн світу, але якщо проаналізувати рівень життя, тобто умови для вільного розвитку людини, то, напевно, ні. В чому ж тоді може полягати предмет соціологічного дискурсу про права людини?

Спробуємо встановити ступінь істинності декількох прямо протилежних соціологічних оцінок категорії «права людини», спираючись на методологію класика соціології П. Сорокіна, позначеною деякими авторами як інтегральна [2, с. 140].

Критерієм істинності будь-якого твердження для П. Сорокіна був соціальний факт. Велике значення П. Сорокін надавав критерію добору соціальних фактів для характеристики соціальних систем. Застерігаючи від помилок, неминучих при перенесенні на систему властивостей її окремих елементів, він пропонував характеризувати систему через три групи показників:

- 1) цінності і норми, завдяки яким і заради яких існує система;
- 2) характеристики діяльності, через яку реалізуються ці норми, і діяльності, забороненої ними;
- 3) матеріально-речовинне середовище, необхідне для реалізації цієї діяльності [3, с. 21].

На цій підставі П. Сорокін конкретизував поняття «демократія» через політичну, економічну та соціокультурну демократію. Це логічно випливало з його теорії соціальної стратифікації, що вимагала розглядати соціальний простір у багатомірній системі координат. Показник демократичності кожної з цих сфер — не в проголошенні, а в забезпеченні умов для реалізації прав людини. Інакше кажучи, ступінь дотримання прав людини — індикатор демократичності суспільства. Оскільки права людини — це «комплекс понять, що характеризує розвиток людини як соціальної істоти» [3, с. 95], а також «система економічних, соціальних, політичних і юридичних прав та гарантій, спрямованих на забезпечення життєдіяльності людини» [3, с. 97], наше дослідження має встановити ступінь задоволення потреб людини як *homo sapiens* у тій чи іншій соціальній системі.

Атрибутивною властивістю *homo sapiens* є наявність трьох груп потреб: матеріальних (у їжі, одязі, житлі, продовженні роду, безпеки), соціальних (участь у різних формах суспільних відносин), духовних (пізнавальних, естетичних). Ступінь їхнього задоволення і свідчитиме про рівень розвитку економічної, політичної, соціокультурної демократії.

В тому чи іншому ступені ці права закріплювалися у звичайному праві, законодавстві всіх народів, а починаючи з XVIII ст. — й у

конституціях. У ХХ ст. ієрархічність потреб людини, відбита в її правах, було підтверджено в низці документів ООН. У 1948 р. Загальна декларація прав людини встановила основні напрямки розвитку світового співтовариства й пізніше була конкретизована в пактах, конвенціях тощо, зокрема, у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (жовтень 1966 р.). Пакт ставить державі за обов'язок забезпечити право кожного на працю, визнаючи, що тільки повна виробнича зайнятість є гарантією політичних і економічних свобод людини (ст. 6). У ст. 11 підтверджено право кожного на життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло, безупинне поліпшення умов життя. У статтях 13 і 15 закріплено права людини на освіту, участь у культурному житті і под. Принципово важливою є ст. 5, в якій підкреслюється, що ніхто не має права починати дії, спрямовані на знищення чи обмеження будь-яких прав і свобод під приводом, що в дійсному пакті не визнаються такі права чи визнаються в меншому обсязі.

Незважаючи на те що в Конституції і міжнародних документах названо показники, на основі яких можна побудувати систему для визначення ступеня реалізації прав людини, у науковій літературі і на практиці поширюється тенденція до ігнорування всебічного підходу до цього питання і перебільшення значення деяких політичних прав.

При цьому, показники поза залежністю від соціальної системи забезпечують порівнянність і дозволяють об'єктивно оцінити становище людини в суспільстві. Водночас існує потреба в конкретно-історичному підході до наповнення змістом цих прав унаслідок культурно-етнічного різноманіття населення планети. Політика, в основу якої покладено переконання, що «ідеї, ідеали прав людини несуть позакласовий, позанаціональний, позарасовий, позастатевий тощо характер і є надбанням усієї цивілізації» [4], на практиці є демагогічною і недемократичною. Вона веде до необґрунтованого втручання у внутрішні справи народів, нав'язування світові стандартів і цінностей найбільш розвинених в економічному і військовому відношеннях цивілізацій.

Дане зауваження не скасовує принципової можливості порівняння ступеня дотримання прав людини, а лише накладає методологічні і методичні обмеження на обрання показників та індикаторів. У науковому плані здійснити таке порівняння дуже важливо, оскільки суспільна думка нерідко ототожнює демократію і дотримання прав людини з кількістю партій, наявністю приватної власності, розмаїттям товарів у магазинах тощо. Такий самий підхід зустрічаємо й у деяких вчених. Наприклад, стверджується, що права людини можуть здійснюватися лише «у громадянському суспільстві, заснованому на приватній власності». Фактично ж, якщо спиратися на інтегративну методологію П. Сорокіна, показником є ступінь задоволення позитивних потреб суспільства і людини в економічній, соціальній та духовній сферах.

Якщо проаналізувати дані всеукраїнського дослідження рівня дотримання прав людини в Україні, проведеного в 2006-2007 рр.¹, ми зможемо певним чином проілюструвати роботу інтегрального підходу, спираючись на конкретні показники рівня значущості тих чи інших прав і ступеня їх задоволення.

Графік 1 (рисунок) показує ієрархію суб'єктивної значущості прав людини в Україні. Як бачимо, найгострішими для українців є саме соціальні права, які витісняють інші на задній план. Як у класичній піраміді А. Маслоу, незадоволення вітальних потреб робить неактуальними всі інші.

Для оцінювання рівня дотримання прав людини можуть бути використані різноманітні методи та процедури, які дають уявлення про різні виміри ситуації. Одним з таких методів є використання *індексу рівня дотримання прав людини*, який базується на суб'єктивних оцінках респондентами ситуації з дотриманням прав людини в країні і може змінюватися в діапазоні від «1» — *(право не порушується)* до «7» — *(право порушується постійно або досить часто)*.

Так, за цим показником, більшість респондентів незалежно від віку, статі, соціального стану, типу населеного пункту вважають, що держава постійно порушує їхні права на: безкоштовну медичну допомогу (5,96 бали), працевлаштування (5,26 балів), соціальний захист (4,9 балів), права споживачів (5,1 бал), освіту (4,55 балів), володіння власністю (4,13 бали).

В умовах поглиблення соціального розшарування проблема відсутності гарантій захисту прав особливо гострою є для незаможних та людей похилого віку. Очевидно, соціально-майнова диференціація населення на тлі низької ефективності державних інститутів захисту прав людини загрожує загальним засадам верховенства права, які передбачають рівні гарантії захисту прав незалежно від соціального статусу.

---

¹ Дослідження проведено Міжнародним центром толерантності за сприяння Інституту прикладних гуманітарних досліджень 10-22 жовтня 2006 р. Вибіркова сукупність становить 1211 респондентів та репрезентує доросле населення України (старше 18 років) Опитування проводилося в 63 населених пунктах у 15 областях України.

Ієрархія суб'єктивної значимості прав людини в Україні

Ієрархія суб'єктивної значимості прав людини в Україні

У цілому, оцінюючи ситуації з дотримання прав людини в Україні, можна зробити різні висновки.

По-перше, пріоритет соціальних прав для більшості громадян України не може пояснюватись виключно специфікою демографічної структури, де значною є доля людей похилого віку, оскільки така залежність не має

вирішального характеру. Проблемність соціальної ситуації в країні, відсутність реального підвищення життєвого рівня населення підвищуватимуть значущість соціальних прав і разом з тим зростатимуть соціальні очікування населення на допомогу від держави.

По-друге, низька зацікавленість у захисті громадянських та політичних прав (так званих класичних прав: свобода від катувань, інформаційні права, право на мирні збори, виборчі права тощо) значною мірою пояснюється актуалізацією вітальних потреб і зниженням загального рівня громадської активності та свідомості населення, що ініціює певну зневагу до класичних прав як значущих для особи лише «ситуативно», наприклад, при їх порушенні.

По-третє, існує високий рівень зацікавленості в реалізації права на справедливий суд, що свідчить про існування перешкод у реальному доступі значної частини громадян до суду.

В-четверте, в Україні відсутні міцні традиції поваги до прав людини, оскільки в умовах радянського режиму цю проблему було деформовано ідеологічними стереотипами. За роки незалежності українські громадяни фактично заново відкривали для себе цінності, що вже давно є органічними для західної демократії. Цим пояснюється те, що у масовій свідомості права людини досить часто сприймаються неадекватно та суперечливо.

На закінчення спробуємо відповісти на головне питання цієї статті, що є мірилом дотримання прав людини в країні та індикатором демократичності суспільства: декларація прав, закріплених у Конституції, чи наявність умов для забезпечення реалізації цих прав? Відповідь, напевно, має залежати від ступеня формалізації цієї категорії. Ми скоріше погодимося із думкою П. Сорокіна, згідно з якою показником дотримання прав людини є ступінь задоволення позитивних потреб суспільства і людини в економічній, соціальній та духовній сферах. При цьому значущість цих прав матиме дуже сувору ієрархію. Особистість чи певна соціальна спільнота не боротиметься за гендерну рівність, виборче право, вільний суд, доки не зможе задовольнити свої насущні соціальні потреби. Отже, чим нижчим є рівень життя суспільства, тим простіше ним керувати, взагалі імітуючи ігри в громадянське суспільство.

Література

1. Füssel, H. P. [Баланс интересов и взвешенность: как соблюдаются права человека в государственных школах Германии](#) / H. P. Füssel // Директор школы. — 1996. — № 1. — С. 68-74.
2. Сорокин, П. А. Главные тенденции нашего времени / П. А. Сорокин // История теоретической социологии. — М.: Наука, 1997. — С. 343.
3. Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. — М.: Наука, 1992. — С. 377.
4. Сорокин, П. А. О русской нации. Россия и Америка. Теория национального вопроса / П. А. Сорокин. — М.: Наука, 1997. — С. 21.

5. Широкалова, Г. С. Предмет исследования: права человека / Г. С. Широкалова // Социол. исслед. — 1999. — № 12. — С. 95-97.

Аннотация

Волянська О. В.

Термины «права человека» и «демократия» вследствие своей методологической неопределенности очень удобны для манипулирования общественным мнением. В статье предложено использовать интегральный подход П. Сорокина как методологическую основу для социологического оценивания уровня соблюдения прав человека. Приведены данные всеукраинского исследования, которые иллюстрируют иерархию субъективных оценок значимости прав человека и соответственно подтверждают тезис П. Сорокина о том, что уровень соблюдения прав человека является индикатором уровня демократичности общества.

Ключевые слова: права человека, демократия, индекс уровня соблюдения прав человека.

HUMAN RIGHTS AS THE SUBJECT OF THE SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Volanska O. V.

Terms of «human rights» and «democracy» owing to the methodological uncertainty are very convenient for a manipulation public opinion. In the article it is offered to use P. Sorokin's integrated approach as a methodological basis for sociological estimation of level of observance of human rights. The article includes the dates of sociological researches which illustrate hierarchy of value judgment of the importance of human rights and accordingly confirm P. Sorokin's thesis that level of observance of human rights is the indicator of level of democratic character of a society.

Key words: human rights, democraticy, an index of level of democraticity of human rights

УДК 316:347. 97/. 99

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В СУСПІЛЬСТВАХ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ

Здійснено соціологічний аналіз проблем правозастосування в суспільствах, що трансформуються. Обґрунтовано, що право є перетворювальною силою не само по собі, а в процесі його впливу на